

УДК 371.011

**ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ****Дубровська Л. О., Дешко О. О.**

У статті визначено, що реформи, які відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність відповідних змін у вихованні школярів, спрямування їх завдань на розвиток свідомої особистості, що перед національною системою виховання в нашій державі постають якісно нові завдання, що вимагають практичного перетворення системи освіти. З огляду на це, сучасні вчені наголошують на необхідності формування в особистості загальнолюдських моральних якостей, виходячи з цього, загальнолюдська мораль – це не сукупність незмінних норм і принципів, що споконвіку відомі кожній людині або спільноті, а система, яка поповнювалась, розширювалась, змінювалась протягом віків, збагачуючись новими критеріями, новим смислом.

Розкрито поняття "моральне виховання". У процесі розгляду морального виховання виявлено такі категорії: моральність, моральна свідомість, моральні переконання, моральна спрямованість. Досліджено особливості специфіки морального виховання молодшого школяра, визначено його вікові та психологічні особливості. Розглянуто теоретичні засади морального виховання молодших школярів, проаналізовано вікові особливості дітей молодшого шкільного віку.

Автори визначають одним із важливих чинників ефективності процесу морального виховання узгодження зусиль усіх виховних інститутів. Аналіз наукових джерел дозволив виявити, що молодший шкільний вік є визначальним у моральному вихованні, підвищення рівня виховної підготовки учнів у школі, забезпечуючи розвиток моральних якостей особистості в навчальній діяльності.

Ключові слова: молодший шкільний вік, моральне виховання, моральні якості, моральні норми, моральна свідомість, моральні переконання, моральні почуття, моральна спрямованість, загальнолюдська мораль.

В статье определено, что реформы, которые происходят в Украине, обуславливают необходимость соответствующих изменений в воспитании школьников, направление их задач на развитие сознательной личности, перед национальной системой воспитания в нашей стране возникают качественно новые задачи, требующие практического преобразования системы образования. Учитывая это, современные ученые подчеркивают необходимость формирования в личности общечеловеческих моральных качеств. В статье раскрыто понятие "нравственное воспитание". В процессе рассмотрения нравственного воспитания выявлены следующие категории: нравственность, моральное сознание, нравственные убеждения, нравственная направленность. Исследованы особенности специфики нравственного воспитания младшего школьника, определены его возрастные и психологические особенности. Рассмотрены теоретические основы нравственного воспитания младших школьников, проанализированы возрастные особенности детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: младший школьный возраст, нравственное воспитание, моральные качества, нравственные нормы, моральное сознание, нравственные убеждения, нравственные чувства, нравственная направленность, общечеловеческая мораль.

It is defined in the article that the reforms, which take place in Ukraine, necessitate corresponding changes in education of pupils, orientation of their tasks for the development of the aware personality, which are facing qualitatively new tasks before the national system of education in our country. Given this, the modern scientists stress the need of forming the panhuman moral quality, based on this panhuman moral quality is the set of invariable norms and principles, which for long are known to every person or

community, and the system, which was added, expanded and changed for centuries, enriched with new criteria and new sense.

The article deals with the concept of moral education. in the process of consideration of moral education the following categories were identified: morality, moral consciousness, moral conviction, moral orientation. The peculiarities of the moral education of a junior pupil are studied, his age and psychological peculiarities are determined. The theoretical principles of moral education of junior pupils are studied, the age characteristics of children of junior school age are analyzed.

The authors state that one of the important factors in the effectiveness of the process of moral education is the harmonization of efforts of all educational institutions. The analysis of scientific sources has made it possible to find out that junior school age is decisive in moral education, raising the level of pupils' upbringing at school, ensuring the development of moral qualities in educational activities.

Key words: junior school age, moral education, moral qualities, moral norms, moral consciousness, moral convictions, moral feelings, moral orientation, panhuman moral quality.

Вплив на людину з метою формування у нього духовно-моральних якостей – тема, яку вивчають учені вже кілька тисяч років. За цей час вже було сформовано поняття про мораль і моральна поведінка людини. Питання залишалося в тому, як сформувати моральну поведінку людини? Значення і функція початкової школи в системі неперервної освіти визначається не тільки наступністю її з іншими ланками освіти, а й неповторною цінністю цього ступеня становлення і розвитку особистості дитини.

За роки державної незалежності суспільство України визначило нові пріоритети соціального розвитку, зокрема в галузі освіти. Орієнтація на гуманістичні цінності та світові стандарти, демократизація, інтеграція у світову культуру віддзеркалили суспільні перетворення й знайшли відображення в Конституції України, Законах України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст., Державній національній програмі "Освіта (Україна XXI століття)" тощо.

Сьогодні в Україні зростає роль морального виховання підростаючого покоління. У Законі України "Про освіту" метою освіти визначено всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу [5].

Одним з основних завдань сучасної школи є формування у дітей загальнолюдських духовних цінностей та орієнтирів. "Метою виховання є формування морально-духовної життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал..." [10].

Зміст початкової освіти – основа різнобічного розвитку учнів, формування у них мислення, пізнавальних інтересів, оволодіння навичками здобування знання. У цей період у молодших школярів інтенсивно формуються інтелектуальні, соціальні і моральні якості. Саме в початковій школі учні отримують основи знань з навчальних дисциплін, правил поведінки, розуміння моральних норм, що служитимуть підґрунтям їхньої успішної діяльності та поведінки впродовж усього життя. "... Тому узгодження поведінки та усвідомлення моральних явищ життя характеризуються емоційними узагальненнями, аналізом ситуацій та вчинків, які відповідають загальнолюдським етичним цінностям. Розрив між знаннями моральних принципів і відповідною поведінкою – найхарактерніша властивість дитини цього віку. Подальшого розвитку набуватимуть такі моральні почуття: провини, сорому, обов'язку, відповідальності, справедливості, власної гідності, сумління" [10].

Сучасні вітчизняні психологи (І. Бех, Л. Божович, Д. Ельконін, М. Боришевський, І. Булах, Г. Горська, З. Карпенко, О. Матвієнко, В. Москалець, М. Савчин) указують у наукових дослідженнях на філософсько-психологічне тлумачення

моральності особистості, зокрема, на гуманістичне спрямування в психології (А. Маслоу, Е. Фромм, В. Франкл).

Спираючись на філософські, педагогічні, психологічні дослідження, наука дедалі активніше шукає шляхи поліпшення морального виховання особистості. Ця проблема була об'єктом пошуків В. Білоусової, К. Ушинського, М. Стельмахович, О. Вишенського, О. Платиці та ін. Основні напрями наукової розробки різних аспектів морального виховання молодших школярів відображені в працях А. Калюжного, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Л. Болотіної та ін.

Теоретичні основи морального виховання висвітлені як у працях видатних педагогів минулого, зокрема, К. Ушинського, В. Сухомлинського, так і в працях сучасних учених: І. Беха, Л. Божович, А. Богуш, О. Вержиховської, О. Кононко, В. Кременя, О. Матвієнко, О. Савченко, О. Скрипченка, О. Сухомлинської та ін.

В. Сухомлинський зазначав, що учні живуть своїми уявленнями про добро і зло, про честь і безчестя, про людську гідність; у них навіть своє вимірювання часу: в роки дитинства день здається роком, а рік – вічністю. "Виховання в молодшому шкільному віці – від 6 до 10 років – я назвав би школою сердечності", – писав В. Сухомлинський у статті "Народження громадянина" [13, с. 237].

Проблема морального виховання набуває дедалі більшої гостроти як глобальна. Вона однаково хвилює громадськість, педагогів, батьків, уряди багатьох країн світу. Своєчасне моральне виховання дітей конче необхідне для оздоровлення суспільства. Ефективність процесу морального виховання значною мірою залежить від узгодження зусиль усіх виховних інститутів.

Моральне виховання – виховна діяльність школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності.

Вихованість – якість особистості, яка визначає в повсякденній поведінці людини її відношення до інших людей. В основі такого відношення лежать повага і доброзичливість до кожної людини.

В процесі морального виховання молодших школярів важливим є розуміння певних категорій.

Моральна свідомість – одна із сторін суспільної свідомості, яка у вигляді уявлень і понять відображає реальні відношення і регулює моральний бік діяльності школярів.

Моральні переконання – пережиті та узагальнені моральні принципи норми. Моральні почуття – запити, оцінки, відношення, спрямованість духовного розвитку молодших школярів. Моральні звички – корисні для суспільства стійкі форми поведінки, що стають потребою і здійснюються за будь-якої ситуації та умов.

Моральна спрямованість – стійка суспільна позиція особистості, що формується на світоглядній основі, мотивах поведінки і виявляється як властивість особистості в різних умовах.

Важливими для розкриття сутності морального виховання є концептуальні положення І. Беха. Мораль, як зазначає вчений-педагог, постає практично-оцінним способом ставлення людини до дійсності, яка регулює поведінку людей із позиції ставлення, принципового протиставлення добра і зла, належного і бажаного [9, с. 123].

Молодший шкільний вік – особливий етап у формуванні ставлення людини до навколишнього світу, коли визначається спрямованість особистості – громадська, колективістська, чи, навпаки, егоїстична, індивідуалістська. Цей вік сприятливий для формування основ культури поведінки. Молодші школярі вже здатні сприймати вимоги до себе, вони піддатливі зовнішньому впливові, схильні до наслідування.

О. Савченко зазначає, що молодший шкільний вік – надзвичайно значущий період у житті людини. У ньому яскраво виявляються риси дошкільного дитинства і типові особливості школяра. Цей вік багатий прихованими можливостями розвитку, які важливо своєчасно помічати і підтримувати. У цей час закладаються і розвиваються основи багатьох психічних якостей.

Порівняно з дошкільниками у молодших школярів процеси гальмування переважають над збудженням, що свідчить про формування таких важливих

вольових якостей, як самостійність, здатність приймати рішення, контролювати власну поведінку, дотримуватись загальноприйнятих норм і правил тощо [11, с. 58].

Молодших школярів характеризує також природна допитливість, емоційність, вразливість, довіра до дорослих, бажання наслідувати їх, випробовувати власні сили і можливості. Цих поглядів дотримується і В. Киричок, яка у роботі "Гуманне ставлення до дитини" зазначає, що "період молодшого шкільного дитинства є сенситивним для засвоєння моральних правил і норм. Це обумовлено надзвичайною пластичністю психіки дітей цього віку, здатністю до великого емоційного відгуку як передумови розвитку моральних почуттів, новоутвореннями, пов'язаними з підпорядкуванням мотивів, появою внутрішніх механізмів регуляції поведінки тощо". Вчена переконана, що молодший шкільний вік має такі можливості для виховання, які не можуть повторитися в інші періоди дитячого життя, а упущення у моральному вихованні саме в цей період не буде змоги надолужити пізніше [7, с. 28].

Наукова проблема морального виховання змістовно опирається на поняття "мораль", "моральність". Для того щоб окреслити головний зміст процесу морального виховання, потрібно звернутися до вітчизняної традиції тлумачення цього поняття. Поняття мораль і моральність (від лат. *mor, moris* – норов, вдача, звичаї) як сукупність норм поведінки, спілкування та взаємин, що прийняті в соціумі, мають фундаментальне значення для теорії морального виховання [8, с. 45].

Фундаментальна праця Л. Божович "Особистість та її формування у дитячому віці" і дотепер є базовою для подальших досліджень у розвитку особистості дитини молодшого віку та її моральних рис зокрема. У цій праці розвинуто положення Л. Виготського та Д. Ельконіна щодо формування в дітей наприкінці дошкільного віку так званих "моральних інстанцій", які, у свою чергу, є фундаментом для формування в молодшого школяра певних моральних рис особистості. Автором звернуто увагу на те, що ефективні методики, які були б спрямовані на формування моральних навичок та морально-психологічних якостей особистості, практично не розроблені.

Формування моральних якостей, на думку педагога-психолога, відбувається в процесі вправ дитини у відповідних формах поведінки, що здійснюється за наявності певної мотивації. Засвоювана форма поведінки стає стійкою тільки в тому разі, якщо дитина, з одного боку, навчається відповідним способам поведінки, з іншого – якщо у неї виникає внутрішня спонука поводитися згідно із засвоєними зразками. Виховання стійкості морально-психологічних якостей дитини вимагає певної організації як її мотиваційної сфери, так і поведінки [2, с. 271–272].

У своєму дослідженні О. Чорна зазначає, що у молодших школярів відсутній власний моральний досвід, тому діти вірять в істинність того, що їм говорять дорослі, перш за все у безумовність і необхідність моральних норм. Бувають випадки, що діти, хоча і знають, як потрібно поводитись, нехтують усіма правилами, що пояснюється тим фактом, що дорослі обмежуються словесними формами виховання, мало вправляючи дітей, не вимагаючи від них правильної поведінки [14, с. 15].

В Україні окремі аспекти морального виховання висвітлювались у працях В. Білоусової. Вчена справедливо вважала, що без пробудження совісті, обов'язку, відповідальності, доброти та людяності, без поваги до людської гідності, без оздоровлення морально-психологічного клімату в суспільстві, навчальних закладах не можна розраховувати на докорінні зміни в різних сферах нашого життя.

Великі можливості для формування моральної самосвідомості закладені в неписаних законах лицарської честі, що передбачають: виховання любові до батьків, до рідної мови, вірність у коханні, дружбі, побратимство, готовність захищати слабших, піклуватися про молодших, зокрема дітей; шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі; непохитну вірність ідеям, принципам народної моралі та духовності; відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави; турботу про розвиток народних традицій, звичаїв, обрядів, бережливе ставлення до рідної природи, землі.

Робота з виховання дитини – процес систематичний. Важливо, щоб діти, систематично отримуючи моральні знання і уявлення, опинялися в життєвих ситуаціях, які б сприяли емоційному переживанню отриманих знань, їх усвідомлення і закріплення.

Як відомо, знання моральних норм і правил ще не є гарантією вихованості. Щоб досягти їх свідомого виконання, потрібне тривале вправлення в різноманітних видах спеціально організованої діяльності: суспільно-політичній, трудовій, художній, спортивній тощо.

Такі методи стимулювання дитячої діяльності, як гра, змагання, створення громадської думки, допомагають долати недоліки, виробляти свідому дисциплінованість, заохочувати дітей до сумлінного виконання обов'язків.

Як вважає О. Вержиховська, ефективність морального виховання залежить від використання на заняттях основних методів виховного впливу: етичного інформування, створення виховних ситуацій, стимулювання моральної поведінки. Найважливішим серед них для проведення виховних заходів є етична бесіда. Успіх її використання значною мірою залежить від її організації на основі принципів створення емоційно збагачених виховних ситуацій, послідовності й системності аналізу вихованцем змісту понять, ситуацій, власних і чужих вчинків, розширення досвіду моральної поведінки. Необхідною умовою їх використання є дотримання вимог до змісту, методичних засобів, організації проведення [4, с. 18].

Таким чином, визначається ще одна важлива складова процесу формування моральних якостей, а саме: діяльність учнів при опануванні моральних знань з метою розширення досвіду моральної поведінки.

На основі теоретичного аналізу праць учених-педагогів ми визначили моральне виховання особистості як складний динамічний процес, що забезпечується безперервним зростанням якісних змін особистості до рівня, який відповідає потребам сучасного суспільства. Як цілеспрямований процес, він оптимально дієвий, коли організовується вихователем з урахуванням взаємодії суб'єктивних і об'єктивних чинників і здійснюється в процесі моральної діяльності, яка спрямовується на утвердження моральних принципів, норм, що регулюють моральні відносини.

Аналіз наукових джерел дозволив виявити деякі особливості морального виховання молодших школярів, переконатися, що цей вік є сенситивним для морального виховання, оскільки в цей період закладається підґрунтя світосприйняття, активно формується моральна сфера, інтеріоризуються моральні цінності, усвідомлюється необхідність моральних якостей. Тому можна впевнено сказати, що молодший шкільний вік є визначальним у моральному вихованні. Вже в цьому віці є відхилення в моральному розвитку. Дослідження показали, що такі негативні якості, як агресивність, жорстокість, заздрість зароджуються саме в молодшому шкільному віці. Складність морального розвитку полягає в тому, що виховні впливи на учнів здійснює не лише школа. Не можна передбачити ефективності всієї роботи в цьому плані без досконалого знання індивідуальних особливостей школяра, його потреб, інтересів, позицій, мікросередовища.

Крім педагогічного впливу на формування моральних якостей особистості впливають багато чинників: соціальне середовище, різні види діяльності, провідні типи спілкування, статево-рольові відмінності дітей, при цьому кожен вік вносить свій внесок у формування моральної свідомості особистості; соціальна обстановка, що склалася в нашій країні, накладає відбиток на формування особистості, характеризується підвищеною сприйнятливістю до засвоєння моральних правил і норм. Це дозволяє своєчасно закласти моральний фундамент розвитку особистості. Стрижнем виховання, що визначає моральний розвиток особистості в молодшому шкільному віці, є формування гуманістичного відношення і взаємини дітей, опора на почуття, емоційну чуйність. З огляду на це, пріоритетного значення набуває всебічний розвиток людини, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання моральних якостей, формування духовних цінностей як важливих чинників її становлення як особистості.

Таким чином, проаналізовані погляди науковців до морального виховання молодших школярів з позиції нового розуміння навчально-виховного процесу підтверджують необхідність переосмислення процесу морального виховання, пошуку нових підходів до його організації в умовах докорінної реконструкції українського суспільства.

Література

1. Амонашвілі Ш. А. Балада про виховання / Ш. А. Амонашвілі. – Артемівськ, 2008.
2. Божович Л. І. Особистість і її формування в дитячому віці / Л. І. Божович. – М. : Просвітництво, 1968. – 254 с.
3. Болдирев Н. І. Моральне виховання школярів: (Питання теорії) / Н. І. Болдирев. – М. : Педагогіка, 1989.
4. Вержиковська О. М. Формування моральних уявлень та переконань учнів у системі виховної роботи допоміжної школи / О. М. Вержиковська // Соціальна робота у сфері: проблеми професійної підготовки : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського педагогічного університету. Вип. 2. – Кам'янець-Подільський, 1999. – С. 16–20.
5. Закон України "Про освіту". 28.09.2017.
6. Калюжний А. А. Роль вчителя в моральному вихованні школярів / А. А. Калюжний. – Москва, 2008.
7. Киричок В. Духовно-моральне виховання школярів в Україні: досвід та шляхи вдосконалення / В. Киричок // Рідна школа. – № 4–5 (квітень–травень). – С. 26–32. – Бібліогр. – 2013. – С. 31.
8. Колесник А. Г. Моральне виховання дошкільників: сучасний аспект / А. Г. Колесник, О. А. Архіпова // Збірник студентських наукових статей. Педагогічний альманах. – Одеса, 2009. – С. 192.
9. Критерії моральної вихованості молодших школярів : книга для вчителя / за ред. І. Д. Бега. – К. : Рад. школа, 1989.
10. Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України 31.10.2011. №1243.
11. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти / О. Я. Савченко. – К., 2009.
12. Стельмахович М. Теорія і практика українського національного виховання : посібник для вчителів початкових класів та студентів педагогічних факультетів / М. Стельмахович. – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 1996. – 180 с.
13. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 149–416.
14. Чорна О. Роль сім'ї у формуванні в молодших школярів шанобливого ставлення до людей / О. Чорна // Рідна шк. – 2008. – № 11. – С. 37–39. – Бібліогр.: 14 назв. – укр.